

1787-1792 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEN ASKER ALIMINDA ÂYÂNLARIN ROLÜ*

*Mustafa Işkın TERCAN***

ÖZ

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarına doğru uzayan savaşlar nedeniyle ordunun finansmanını sağlamak için mukâtaaları malikaneye dönüştürmeye başlamıştır. Bu süreç içinde malikanelerin yönetimini devr alan âyânlar ceplerdeki ordulara asker temin etme sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Trabzon Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin bütün merkezi eyaletlerinde olduğu gibi bu genel değişikliklerden etkilenmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda bölgenin askeri olarak hareketlenmesiyle birlikte Trabzon bölgesinde pek çok önde gelen derebeyi Yeniçeri Ocağı'na intisap etmiştir. Savaşlar için topladıkları neferler sayesinde kazandıkları askerî unvanlara dayanarak giderek güçlenmişler ve ittifaklar kurarak pazar yerlerinin gelirlerini veya vakıf arazilerinin ve maden bölgelerinin mültezimliğini ele geçirmişlerdir. Yerel halk derebeyler/âyânlar aracılığıyla askere alındıkça, bu güç sahipleri zaman içinde kendi hanedanlarını yaratarak taşrada merkezi otoritenin varlığını tehdit edecek hale gelmişlerdir. Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi özellikleri de dikkate alınarak bölgedeki derebeylerin ve yeniçerilerin âyânlığa geçiş süreci açıklanmış, ardından da 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Kuzey Kafkasya cephesine asker sevkiyle ilgili rolleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Doğu Karadeniz Bölgesi, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı, Âyân, Anapa.

TRANSFORMATION IN THE OTTOMAN MILITARY STRUCTURE AND THE ROLE OF NOTABLES IN THE RECRUITMENT OF SOLDIERS FROM THE EASTERN BLACK SEA REGION DURING THE 1787-1792 OTTOMAN-RUSSIAN WARS

ABSTRACT

The coastline area of the Eastern Black Sea Region is situated within the territorial limits of three sanjaks associated with the Trabzon Eyalet (province), specifically

* *Gönderim Tarihi: 16.09.2023. Kabul Tarihi: 12.10.2023.*

** *Dr., m77tercan@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8523-0785.*

Canik, Trabzon, and G?nye. The beylerbeyi holds both military and administrative control over the province. The Trabzon fortress accommodated three distinct units within its kapıkulu garrison, namely the Janissaries, arquebusiers, and artillery. Upon the completion of the three-year service tenure of the kapıkulları within the stronghold, a fresh contingent would be deployed. Furthermore, inside the districts, there existed Janissary commanders who were designated by the Janissary Aga of the respective city by formal correspondence. Additionally, the presence of timariot cavalymen was also seen. Hence, a complex absence of significant linkage between the representatives of central authority and the general population in the Eastern Black Sea Region was seen. From the 17th century onwards, a centralizing and exclusionary system emerged, leading to the involvement of largely agrarian populations in military and administrative organizations. These populations, who previously had a uniform lifestyle in their villages, began to actively participate in these institutions. The primary aim of this essay is to illustrate the interconnectedness between the aforementioned process and the reconfiguration of political and military structures, which were prompted by the emergence of threats originating from the western frontiers of the empire in the Eastern Black Sea Region.

Keywords: Eastern Black Sea Region, The Ottoman-Russian War of 1787-1792, ?yân, Anapa.

Giriş

XVII. y?zyıl ?ncesi Osmanlı Devleti'nin seferlerdeki başarılarını tayin eden askerî birliklerden birisi; ateşli silahlarla teçhiz edilmiş devşirme kökenli ulufeli muvazzaf / kullardan oluşmuş Yeniçeri Ocağı'nın yer aldığı merkez ordusu; diğeri ise esas ordunun gücünü oluşturan ve süvari gücü olan tımarlı sipahilerdi. Osmanlı Devleti, bu savaş organizasyonu sayesinde XVI. y?zyıl boyunca iktidar alanını genişletebilmişti. Bu savaş düzeninde tımarlı sipahiler, cepheye yürüyüşü, düşmanla muharebeyi ve üsse dönüşü Nisan (rûz-ı Hızır) ve Ekim (rûz-ı Kasım) arasındaki Osmanlının klasik sefer sezonu içerisinde yapabiliyordu. Fakat Avusturya Habsburgları'nın; “askeri devrim” olarak kavramlaştırılan yeni askerî düzeninin unsurları olarak, sınır bölgelerine top ateşine dayanlı “*trance italienne*” tarzında kaleler inşa etmesi, ateşli silah kullanan hafif piyade birlikleri kurması ve lojistik alanında gerçekleştirdiği reformlar sayesinde, ordularını mevsime bakmaksızın seferber edebilme kabiliyetini giderek geliştirmesi ile on yedinci yüzyılda, savaşların süreleri giderek uzadı. Bu durum Osmanlıların mevsimlik olarak seferber edilebilen tımarlı güçlerine bel bağlama imkânını azaltmıştı.¹

¹ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, 2007, s. 61-62.

Osmanlı devlet adamlarının Avusturya tehdidine karşı verdiği tepki; XVI. yüzyıldan beri yedek kuvvet olarak köylü/reaya veya kasabalı işsizlerden toplanan ücretli/mirflü tüfenk-endaz diye adlandırılan askerleri, sipahilerin yerine istihdam etmek şeklinde olmuştur. Bu yeni durum ordudaki görevleri nedeniyle vezirlerin de kendi kapılarında ücretli piyade neferi istihdamını artırmasını beraberinde getirmiştir. Hazinesinin ve valilerin maaşlı askerler nedeniyle nakit ihtiyacı artınca mîrî araziler mukâtaalara dönüştürülerek iltizam alanları genişletilmiştir. Süreç içerisinde İstanbul'daki büyük mültezimler ve uzun süre cephelerde kalan valiler, mukâtaa gelirlerini toplamak için, yaşadıkları bölgenin yerel halkını daha iyi tanıyan âyânları mültezim olarak atamayı tercih etmeye başladılar. XVII. yüzyılın sonlarına doğru uzayan savaşlar nedeniyle ordunun finansmanını sağlamak isteyen merkezi hükümet mukâaları malikaneye dönüştürmeye başladı. Bu süreç içinde malikanelerin yönetimini devr alan âyânlar ceplerdeki ordulara asker temin etmek veya eşkıya takibi gibi iç güvenlik sorunlarını çözmek işleri gibi sorumlulukları da üstlendiler. Bunun sonucunda âyân mütesellimler, tıpkı XVII. yüzyıl taşra valileri gibi, tüfenk-endaz piyade ve onların komutasından sorumlu bölükbaşlarının bulunduğu kendi “kapılarını” oluşturmaya başladılar.² 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi yıllarına gelindiğinde ise artık ordunun asker temininden, lojistiğine kadar bütün ihtiyaçları ile ilgili emirler doğrudan doğruya âyânlara da gönderilmeye başlanmıştır.³

Osmanlı Devleti'nin bütün merkezi eyaletlerinde olduğu gibi, Trabzon Eyaleti de yukarıda kısaca özetlediğimiz bu genel değişikliklerden etkilenmiştir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren devletin, ciddi mali krizler yaşaması sürecinde yaptığı tağşişler sonucunda paranın nominal değeri ile gerçek değeri arasında oluşan fark nedeniyle sabit gelirli Trabzon eyaletindeki kapıkulları, garnizonlarından çıkarak bölgenin sosyo-ekonomik hayatının hemen her

² Dış gelişmelerden bağımsız olarak, Sultan I. Süleyman'ın oğulları Bayezid ve Selim arasındaki hanedan içi çekişmede (1559-1562) her şehzadeyi, “yevmlü” denilen binlerce paralı askeri kendi saflarına katmışlardı. Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *D.T.C.F Dergisi*, C: 5, S: 3, 1947, s. 301-302.

³ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Desentralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152, 1974, s. 657-708. Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2016, s. 22-24. Bu gelişmeye paralel olarak, 1726'dan itibaren eyaletlere Enderunlu valiler gönderme geleneğinin yerini, bulunduğu eyaletin güçlü bir âyanını vali veya mutasarrıf olarak atama uygulaması aldı. Böylece eyaletlerde güçlü yerel kökleri olan hanedanlar asker toplama görevinin yanı sıra resmi olarak mali ve idarî fonksiyonları da üstlendiler. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yay., İstanbul 1965, s. 308-309; 343-344, 351, 360. Virginia Aksan, “Savaş ve Barış”, *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, C: 3, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitapyayinevi, İstanbul 2011, s.126.

alanında varlık göstermeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak muharip sınıf olma özelliğini kaybeden kapıkulları savaflara çeşitli bahaneler bulup gitmemeye başlamıştır.⁴

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Kafkasya ve Kırım'da, Rusya ile yaşanan rekabet Doğu Karadeniz Bölgesi'nde büyük bir askerî hareketliliğe neden oldu. Ayrıca Trabzon valileri Kırım ve Kafkasya'ya yönelik seferlerde merkezî bir konuma gelen Anapa ve Soğucak kalelerine serdar olarak tayin edilmeye başlandı. Bu bağlamda Trabzon valileri, muvazzaflık özelliklerini kaybeden yeniçeri ve tımarlı sipahilerin yerini doldurmak için, hem kapı halklarını genişlettiler hem de özellikle bölgeye fetih öncesi yerleşmiş, Türkmen-Çepni boylarının insan kaynağına dayanan yarı feodal derebeylerin serdengeçti bayrakları altında topladıkları piyade neferleri ile asker açığını kapatmaya çalıştılar.⁵ Nihayetinde XVIII. yüzyılda merkezi hükümetin bölgede orduya

⁴ Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17.Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Trabzon 2012. s. 215-216; 226-227; 237-238. Bölgedeki tımarlı sipahiler de seferlere katılmak yerine müteakkitliği bahane ederek bedel akçesi/ cebelü bedeli ödemekten kaçıyor seferlerden muaf olmaya çalışıyorlardı. 30 Kasım 1703 tarihli bir sicil kaydında, Trabzon, Sürmene ve Akçaabat ahalisinin İstanbul'a arzlarında, mîr-i mîrân, hassa zabiti, züema ve erbab-ı tımar ve subaşaların öşür ve ispenç ve diğer rusumları kanun ve defter mücibince almaya kanaat etmedikleri ziyade akçeler alıp ve ücretsiz olarak cebren hizmetlerinde istihdam ettiklerinden şikâyet etmekteydiler. Ali Çolak, *1868 No'lu Şer'iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜSBE Trabzon 1997, s. 33. Trabzon eyaletinde askerî zümre mensuplarının ticari faaliyetleriyle ilgili başka örnekler için bkz. Kenan İnan, "Trabzon'da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", *Osmanlı Araştırmaları*, S: 23, 2003, s. 23-60.

⁵ 1694' de Macaristan seferi için Edirne'de hazır bulundurulmak üzere, Trabzon kazasından 2.000 nefer; Sürmene'den 500, Giresun'dan 300; Of'dan 1000; Rize'den 700, Mapavri' den 300, Atina 'dan 500, Arhavi ve Vetse'den 500, Keşap'tan 250, Viçe' den 100, Ünye ve Balya'dan 500, Şile'den 300, Görele ve Tirebolu'dan 300, Pazarsuyu' ndan 100, Sinop'tan 300 ve toplam 7.700 asker toplanmıştı. Hasan Umur, *Of Tarihine Ek*, İstanbul 1956. s. 48-49. Bölgeden asker talebi ve sevkiyatı XVII. yüzyıla nispetle XVIII. yüzyılda daha da yoğunlaşmıştır. 1723-1742 İran Savaşları sırasında Giresun'dan Rize'ye kadar olan sahil kesiminden 11.390 tüfenk-endaz piyade askeri (yeniçeri, cebeci, topçu dahil) cephe ve kalelere sevk edilmişti. 1683-1699 Osmanlı-Avusturya-Rusya savaşları sırasında bölgeden (1687 ve 1688) iki kez nefir-'amm ilan edilerek levend, altı bölük halkı, kapıkulları ile savaşılabilecek durumda olan herkesin alay bayrakları altında sefere gitmesi emredilmişti. 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise bölgeden 37 bayrak olarak toplam 4.771 nefer Kili ve Akkerman taraflarına geçirilmişti. Trabzon'dan 2.500 yeniçeri Tebriz seraskeri emrine gönderilirken, ertesi yıl beş serdengeçti bayrağı açılıp 500 yeniçeri, 1734' de ise Giresun, Trabzon, Sürmen, Of, Rize'yi kapsayan bölgenin yeniçeri zabiti, yeniçeri serdarları, ocak ihtiyarları, vilayet âyânları ve iş erlerine gönderilen hükümde otuz bayrak asker toplanıp Anadolu valisi ve Şark Seraskeri Köprülüzâde Vezir Abdullah Paşa'ya katılmaları emredilmiştir. Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yay., Trabzon 2011, s. 73-79.

katılımın çapını genişletmeye başlaması çok sayıda “sıradan” erkeğin yeniçeri; derebeylerin ise serdengeçti, bayraktar, turnacıbaşı olarak ocak ile kurdukları ilişki neticesinde güç odağı haline gelerek mîrîmîrânlık, âyanlık, kapıcıbaşılık gibi sosyo-politik hiyerarşide daha yüksek görevlerde istihdam edildiği bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Osmanlı dönemi hakkında pek çok çalışma mevcuttur. Bilhassa Doğu Karadeniz Bölgesi'nde nüfûz bölgeleri oluşturmuş âyan ailelerinin Trabzon ve çevresinde XVIII ve XIX. yüzyılda oynadıkları idari, askerî, sosyal ve ekonomik role odaklanmış olan birçok monografi, makale ve tez bulunmaktadır. Mehmet Bilgin'in “Sarıalizâdeler”⁶, Ayhan Yüksel'in “Kuğuoğulları”⁷, Mehmet Hacısalihoğlu'nun “Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)”⁸ “Rıza Karagöz'ün “Canikli Ali Paşa”⁹ ve “Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa”¹⁰ adlı eserleri ile Anthony Bryer'in “Son Laz İsyanı ve Karadeniz Derebeylerini'nin Çöküşü”¹¹, Münir Aktepe'nin “Tuzcu Oğulları İsyanı”¹², Mehmet Beşirli'nin “XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa”¹³ adlı makaleleri, Canan Şahin'in “The Rise And Fall Of An Ayân Family In Eighteen Century Anatolia: Caniklizâdes (1737-1808)”¹⁴ adlı doktora tezi ile Abdullah Bay'ın “Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750 -1850)”¹⁵ adlı doktora tezi ve Feridun Emecen'in “Doğu Karadeniz'de Âyanlık:

⁶ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi: Sarıalizâdeler (Sarallar)*, Serander Yay., Trabzon 2006.

⁷ Ayhan Yüksel, *Kuğuoğulları; Eski Bir Âyan Ailesi*, Serander Yay., Trabzon 2017.

⁸ Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa*, Serander Yay., Trabzon 2014.

⁹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK. Yay., Ankara 2003.

¹⁰ Rıza Karagöz, *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Etüt Yay., 2009.

¹¹ Anthony Breyer, “Son Laz İsyanı ve Karadeniz Derebeylerinin Çöküşü”, Çev. Özgür Yılmaz-Ayşegül Kuş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2016 (20), s. 309-326.

¹² Münir Aktepe, “Tuzcu Oğulları İsyanı”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, C: 3, S: 5-6, Yıl: 1953, s. 21-52.

¹³ Mehmet Beşirli, “XIX. Yüzyılların Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001*, C: I, s. 327-343.

¹⁴ Canan Şahin, *The Rise And Fall Of Ayân Family In Eighteenth Century Anatolia: Caniklizâdes (1737-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Institute Of Economics Social Sciences Of Bilkent University, The Department of History Bilkent University, Ankara 2003.

¹⁵ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaleti'nde Mütægallibe Hareketleri ve Âyanlık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atarürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2007.

Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa¹⁶ adlı makalesi örnek verilebilir. Ayrıca yine Feridun Emecen'in "Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi: Bulancak-Piraziz"¹⁷ ve "Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü"¹⁸ adlı kıyı kasabalarını ve vadi yerleşimlerini ele alan çalışmaları bölge tarihi açısından önemli eserlerdir.

Coğrafya'nın Sosyo-Politik Tezahürü: Vadi Sistemi ve Derebeylerin Yükselişi

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde derebeylerin ve yeniçerilerin âyânlığa geçişi daha detaylı incelemeyi hak eden bir konudur. Bu bağlamda, Trabzon'un doğusundaki ağaların yeniçerilikten âyânlığa geçiş meselesini açıklamada, "Yeniçeri Tımarı" bir dereceye kadar yararlı olabilir. Yeniçeriler, yeniçeri ağasının arzı veya herhangi bir sebeple hükümdar tarafından verilen emirle buldukları sınıf, hizmet ve dereceye göre tımara çıkabiliyorlardı. Tımarlı yeniçeriler, savaş emri geldiğinde kendilerinden fermanla istenen sayıda asker temin ederek Yeniçeri Serdaru veya Turnacıbaşı'nın açtığı bayrak altında toplanıp sefere giderlerdi.¹⁹ Bu uygulamanın yansımalarından birisi de Of Kazası'nda iki büyük vadinin, her biri 20 bin akçe geliri olan zeametlere ayrılmış olmasıdır. Bu zeametlerden birisi olan Zeamet-i Of, Kalıpravlı ber vech-i serbesti şartıyla, Trabzon sipahilerinden ve gulâm-i mir olan, Hasan oğlu Hüseyin Siyah'ın, diğeri ise Dergâh-i âli Solakiyânlarından Süleyman Bey'in tasarrufuna verilmiş olmasıdır.²⁰

Of pazarının kurulduğu yer ve bu yerin zaman içinde değişmesi aynı zamanda Of'taki ağalar arasında vadi içi bir örgütlenme ve vadiler arasındaki güç mücadelesiyle yakından ilişkiliydi. Çünkü, özellikle kırsal kesimlerde ticari faaliyetler haftalık pazarlarda yürütülüyordu. Sipahiler, aynı olarak aldıkları öşür vb. mahsulleri bu tür pazarlarda satıyor, pazar çevresinde kurulan dükkanlardan

¹⁶ Feridun Emecen, "Osmanlı Taşrasında Yerel Güçlerin Yükselişi: Kethüdazâdeler Örneği", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul 2011 s. 363-393.

¹⁷ Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁸ Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Serander Yayınları, Trabzon 2010.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C: I, TTK. Yay., Ankara 1988, s. 351-352.

²⁰ Günümüzde, Of kazası dahilinde bulunan iki büyük vadinin ve bu vadileri oluşturan derelerin, yeniçeri ocağı bölüklerinden olan, Solaklı ve Baltacı adını taşımalarının nedeni bu iki zeamete tasarruf eden en eski ağaların bu bölüklere mensup olmasından ileri gelmektedir. Mehmet Bilgin, *Of'da Derebeylik Düzeni ve Bu Düzenin Tarihsel Temelleri, Karadeniz Dünyası*, Ötügen Yay., İstanbul 2013, s.170-171. Hasan Umur'un Of tarihi ile ilgili yayımladığı belgeler içerisinde H. 921 / M. 1515-1516 tarihli "Zeamat Süleyman Bey An Solakini Dergâh-ı Âli" kaydı için bkz. Hasan Umur, *Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar*, İstanbul 1952, s. 27.

gelir elde ediyor ve pazar vergisi de tımar gelirlerinin bir parçasını teşkil ediyordu.²¹ Osmanlı dönemine ait tapu tahrir defterlerinde tımara kaydedilen gelirler arasında, kaza merkezindeki dükkân ve mahzenlerin kiralarının bulunması bu olgunun temelini oluşturmaktadır. Dükkânların ve pazar yerinin üzerinde kurulduğu alanın, bu vergileri alan ve Of zeametına tasarruf eden tımar sahibinin mülkü olarak kabul ediliyordu. Tımar sisteminin çözülmesinden sonra bu alanları bir şekilde ele geçiren eski tasarruf sahipleri, bu yerleri özel mülkü olarak tasarrufa devam etmişlerdi.²² Her bir vadinin köylüsü ürettiği ürünleri bu pazarda satmak ve ithal veya ihraç mallarını vadi boyunca kıyıda dağlara taşımak zorundaydı. Dolayısıyla, malların ve insanların kıyıda yüksek bölgelere güvenli bir şekilde taşınması, limanları, alışveriş merkezlerini, yolları ve geçitleri kontrol eden vadilerin derebeylerinin ortak çıkarlarına hizmet ediyordu. Diğer taraftan komşu vadilerin derebeyleri aynı çıkarları paylaşmayabilir ve muhalefet edebilirlerdi.²³ Bu nedenle Of pazarının kurulacağı yer derebeylerin âyânlık mücadelesi açısından stratejik bir konuydu.

XVIII. yüzyılın başlarında, Of'un Solaklı vadisi / deresi ağzında kurulan pazar mahalli bir su baskısıyla zarar görmüştü. Bunun üzerine, Of kazası ağalarının bir kısmı, Of çarşısının, sel tehdidi olmayan Baltacı Vadisi / Deresi ile Solaklı Deresi arasında kalan kıyı şeridindeki Balek'te (bu gün Kıyıcık Köyü) yeni bir çarşı kurmuşlardı.²⁴ Bu yeni çarşının kurulması Ayazoğlu Kanlı Hasan ve kardeşleri Mahmud ve Osman, amca oğulları Mustafa ve Kırılıoğlu Mehmed ile müttefik olan Pir Hasan ve Mustafa'nın işiydi.²⁵ Fakat Solaklı ağaları buna

²¹ Tahsin Özcan, "Pazar", *TDV. DİA. C 34*, 2007, s. 207.

²² Bilgin, "Of'da Derebeylik Düzeni ve Bu Düzenin Tarihsel Temelleri", s.189. "Trabzon ahalişi gelüb kaza-i mezburun kadim-i pazarı olub mahalli yanında ceryan eden nehr-i kebirin tuğyan ve istilâsı sebebi ile icraat-ı tımara hâsıl yazılmış dükkânlar ve mahsenler cümle harab ve yebab ve yerlerin dahi âb istihâb edib pazar-ı mezbur yerinde tekrar dükkânlar bina olunmağa ve pazar ikame olunmağa...". Umur, *Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar*, s. 86.

²³ Yerel seçkinler arasındaki hiyerarşi, ticaret merkezleri arasındaki ilişkinin mahiyeti için bkz. Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus, Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 227.

²⁴ Ağaların İstanbul'a gönderdikleri arzuhâllerinde Balek' de kurulacak pazar yerinde yeni dükkânların inşa edileceğini, dükkân kirasını alan tımar sahibinin mağdur olmayacağını bildirmeleri üzerine; İstanbul'dan Trabzon valisine ve Of kadısının çarşının Balek' de kurulmasına engel olunmaması için hüküm gönderilmişti. *BOA. Trabzon Ahkâm Defteri I s. 56 (Evâhir-i Ş. 1158 / 16-24 Kasım 1745)*.

²⁵ Güç merkezi haline gelmiş derebeylerin, merkezi hükümetin bölgede ki temsilcisi olan yerleşik tımarlı yeniçerilere ve sipahlilere saldırarak âyânlığı ele geçirmek için dayanışma ve çatışmasının; Of Kazası sakinlerinden el hac İshak, Hasan ve kardeşi Fazlı ve Hacı Ömeroğlu Mustafa ve Rüstemoğlu Mustafa'nın; Kanlı Ömer, Ayazoğlu Kanlı Hasan'nın da içlerinde bulunduğu eşkıya grubunun H.1190/ M. 1679-1680 senesinde dükkân ve ambarlarını basıp mallarını yağmaladıklarını ve birçok kişiyi öldürdüklerinden şikayet ederek kadıya baş vurmalarıyla başlayan olaylar zincirinin başlangıcı İstanbul'dan Trabzon

rıza göstermedikleri için, Ayazoğlu Kanlı Hasan ve adamları Pir Hasan ile ittifak yaparak pazara saldırmışlar ve kazanın avarız vb. vergilerinin toplanmasına da engel olmuşlardı.²⁶ Pir Hasan ve Mustafa, daha sonraki yılların belgelerinde, fetihten bu yana Of'ta tımar tasarruf etmiş ve Of'un "hanedan-ı kadiminden" sayılan Piri Çavuşzâdelere mensuptular. 1738 yılında, pazarın eski yerinde kalmasını isteyen dergâh-ı mua'alla yeniçerileri serdengeçti ağaları emektarlarından Piri Çavuşzâde Mustafa'ya; Of kazasının sakinlerinden ve eşkiya zümresinden Sarı Alioğlu Sadık Deli Mehmed, Kanlı Fettahoğlu Hasan ve Kalyoncu denilen şakiler evinin önünde saldırarak öldürmüş ve evini tahrip etmişlerdi.²⁷ Saldırı, beşinci ve altmış dördüncü bölüğe kayıtlı ağalar ile beşinci bölüğün neferliği iddiasında olanlar tarafından gerçekleştirilmişti.²⁸ 1787-1792 Osmanlı Rus Savaş'ında Of'tan asker istenen ağalar arasında (Tablo I ve II) 5. bölükten Sarı Alioğlu Hüseyin Ağa ile birlikte Fettahoğlu Mehmed Ağa ve 64. cemaatten Ayazoğlu Hacı Ali bulunurken; Piriçavuşzâde'lerden bir kişinin olmaması Of'taki âyânlık mücadelesini kaybettiklerini gösteriyor.²⁹

Doğu Karadeniz'in kuzeyinin deniz olması, güneyinde ise yüksek dağların uzanması Rumeli ve Batı Anadolu gibi geniş tarım arazilerinin ve büyük çiftliklerin oluşmasına izin vermiyordu. Trabzon'un batısındaki en verimli tarım alanları ise Akçaabat, Yomra gibi Hatuniye Vakıf köylerinin veya Gümüşhane maden bölgesinin mültezimliği gibi nakit getiren araziler ağalar/derebeyler açısından önem kazanmaktaydı.³⁰ Bunun için bölgedeki derebeyleri, seferlerden dönüp işsiz kalan bölükbaşılar ve sekbanlar ile iş birliği yapmak veya kendi aralarında kişilerarası birliktelikler kurmak yoluyla kazaların devlet temsilcilerine saldırıp bunları bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Trabzon'un önemli ailelerinden birine mensup olan ve Gümüşhane Kazası'nın, Torul Nahiyesi'ne bağlı Tonya köyünden olan Hacısalihioğulları, derebeylerin

Beylerbeyi ve Of kadısına 5 Aralık-15 Aralık 1688 ve 21-30 Nisan 1689 iki kez gönderilen hükümde bu eşkiya grubunun üzerine gidilmesi için gönderilen emirden, XVII. yüzyılın sonlarına kadar dayandığını göstermektedir. Umur, *Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar*, s. 70-71. Feridun Emecen, "Of Kasabasının Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 1, Trabzon 2006, s. 49-50.

²⁶ Umur, *Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar*, s. 85-86. BOA. Trabzon Ahkâm Defteri I, s. 88 (Evâsıt-ı Ca. 1161 / 9-19 Mayıs 1748).

²⁷ BOA. Trabzon Ahkâm Defteri I, s. 88 (Evâsıt Ca. 1161 / 9-19 Mayıs 1748).

²⁸ BOA. Trabzon Ahkâm Defteri, I, s. 132 (Evâil-i R. 1165 / 17-26 Şubat 1752).

²⁹ Mehmet Bilgin, başlangıçta beşli, yirmi beşli ve altmış dördümlü olarak üç gruba ayrılmış olan Of'taki bu gruplaşma, günümüzde beşli ve yirmi beşli olarak iki grup şeklinde hatırlanmakta olmasını; altmış dördümlü grubun süregelen kavgalar sonucunda tasfiye edilmiş olmasına bağlıyor. Bilgin, *a.g.m.*, s. 186.

³⁰ Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, (3-5 Mayıs-2001), C: 1, s. 259-296. Ayrıca bkz. Necmettin Aygün, *On Sekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yay., İstanbul 2005, s. 32.

âyânlığa geçiş sürecinin müşahhas bir örneğidir. 1744'te Beşiroğlu Ahmed'in kardeşi Ali ve amcaoğlu Mustafa ve Hacısalihoğlu, muhtemelen savaşlarda görev yapan yüzüncü cemaatin Serdengeçti Ağaları'ndan Mahşeroğlu Hacı Ali, kardeşleri, akrabaları ile adamlarının saldırısına uğradılar. 1750-1751 yıllarına gelindiğinde ise Elhac Salihoğlu Hasan, İbrahim ve Abdurrahman, Tonya zeametinin mutasarrıfı olan Mustafa'nın tayin ettiği subaşıyı öldürmeleri, âyânlık görevi için yaşanan rekabetin bir göstergesidir. Bu kayıtlar en geç XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hacısalihoğlu ailesinin Akçaabat'ta oturduğu ve burada âyânlık mücadelesine girdiği anlaşılmaktadır. 1764 tarihinde ölen Hasan Ağa'nın yerine oğlu Ömer Ağa, 1764 yılında Tonya ve Akçaabat âyânlığını devraldı.³¹

1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi sırasında yüzüncü cemaatin serdengeçti ağalarından Hacısalihzâde Ömer Ağa'ya hitaben 17 Aralık 1789 tarihinde gönderilen fermana; “senin her vechile idare ve a'mâl-i asâkire liyâkatın malûm ve bi-mennihî Teâlâ bu emr-i dinde zuhûr edecek hizmetin zâyî olmayıp mükafatını müşahade edeceğin meczûm olmağla vüsûl-ı emr-i şerîfimde kat'â tavakkuf ve te'hîri tecvîz etmeyerek hemen darb u harbe kâdir güzîde beş yüz nefer piyade yeniçeri dilâverleri techîz edip Mart dokuzunda” Trabzon mütesellimi tarafından hazırlanan gemiyle rûz-ı hızırdan on beş gün önce Anapa'ya gitmesi talep ediliyordu.³² Fakat bu sırada, Hacı Salihoğlu Ömer Ağa İstanbul'un emrine itaat etmek yerine Tirebolu'dan Kethüdazâde ve Giresun Dizdarı Ali ile birleşerek Gümüşhane mukâtaasına bağlı köylerin reayasına ve Tirebolu'da bulunan sekiz madene saldırmakla meşguldü. Hacı Salihoğlu Ömer Ağa'dan hâlâ bir haber çıkmaması üzerine İstanbul'dan Turnacıbaşı Osman Ağa ile kendisine 6-15 Şubat 1790 tarihinde gönderilen ikinci hükümde: “emr-i şerîfime sûrat-i imtisal ve mutâ'va't ve ibraz hüsn-i hizmet eder isen mükafatına mashar olacağına şüphe olmadığı malumun oldukta” görevini kendisine tekrar hatırlatılmıştı. Daha sonra Trabzon Valisi Yusuf Paşa'ya şakilerin cezalandırılması ve gereken tedbirlerin alınmasını için gönderilen ikinci emirde artık, Hacı Salihoğlu Ömer, “Ağa” değil, “Trabzon havalisi derebeylerinden Tonya'da sakin Hacı Salihoğlu nâm şaki” idi. Ertesi yıl Trabzon Valisi ve Anapa Seraskeri Abdullah Paşa'nın maiyetine ulaştırılmak üzere asker talep edilen hükümde ise itibarı iade edilerek, “Tonya nahiyesi naibi ve âyânı Hacı Salihoğlu Ömer” den 200 piyade askeri talep edilmişti.³³

³¹ Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Biyyük Ali Ağa (1737-1844)*, 2. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2014, s.33-36.

³² BOA. Cevdet Askeri (C.A.S.) 62.2945 (29 Ra. 1204/17 Aralık 1789).

³³ BOA. C. AS.192.8297 (Evâhir-i Ca. 1204/ 6-15 Şubat 1790). Hacısalihoğulları ve Kethüdazâdelerin cezalandırılmalarıyla ilgili Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya gönderilen hüküm için bkz. BOA. Bâb-ı Asafî Divanı Hümâyün Sicilleri Mühimme-i Mektûme Defterleri (A. DVNS. MKM. MHM. d.) 1 s. 101 (Evâhir-i Za. 1204 / 1 Eylül -8 Eylül 1790).

Trabzon ve çevresinin kuzey seferlerinin hinterlandında bulunması ve devletin ikmal, iaşe, nakit para ve asker temini gibi birçok konuda âyânlara muhtaç olduğu bir dönemde; söz konusu zümre için orduya hizmet etmenin verdiği imtiyazlardan yararlanmak, felaketten çok bir fırsat yaratıyordu; ne de olsa askerlik, eşkıyalık, ticaret ve esnafılık bir arada yürütülebilen kârlı işlerdi. Nitekim savaş organizasyonunda oynadıkları role istinaden devletin âyânlar ile kurduğu ilişki neticesi itaatsizliklerinin affedilmesi bölgedeki âyânların askeri, malî ve idari güçlerini genişletmeleriyle sonuçlanmıştır.

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Asker Alımı

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Rusya ile yaşanan savaşlar sırasında Kuzey Kafkasya savunma hattını muhafaza edecek olan Anapa ve Soğucak kaleleri devletin askerî ve lojistik üssü haline gelmişti. Bölge idarî açıdan Trabzon'a bağlı olduğu için tayin edilen serdarın uhdesine Trabzon Eyaleti tevcih edilirdi. Seraskerler, başbuğlar ve muhafızlar geldikleri bölgelerden temin ettikleri askerlerden oluşan birlikler ile bölgeye intikal ederlerdi.³⁴ 1787 Osmanlı-Rus Harbi başlamadan önce Bâb-ı Âlî, 1786 tarihinde Gümüşhane maden emini Divriğili Köse Mustafa Paşa'ya Halep mutasarrıflığı ile Trabzon valiliği vererek Soğucak ve havalisi başbuğluğu ile bölgeye intikal etmesi emredilmişti. Ancak Köse Mustafa Paşa'nın iki üç bin adamıyla hâlâ Trabzon'da olduğu haberi üzerine İstanbul'dan gönderilen sert ve tehdit dolu emirlerle kendisinden derhal Sinop'a geçerek buradan görev yeri olan Anapa'ya gitmesi istendi.³⁵ Köse Mustafa Paşa, Ekim 1787 yılında Anapa'ya ulaştı.³⁶ Soğucak havalisini muhafaza etmek için görevlendirilenlerden birisi de Trabzon sakinlerinden yirmi beş bölüğü ağalarından Kuğuzâde Süleyman Bey'dir.³⁷ Kendisinden Soğucak havalisinin muhafazası için 300 piyade askerini tahrir ve teçhiz ettikten sonra nevrüz-ı firûzda Anapa'da bulunmak üzere hazırlaması için görevlendirildiğini bildiren 20 Ocak 1786 tarihli emirde, ayrıca, dergâh-ı

³⁴ Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2014, s.108.

³⁵ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C: IV. (1858) s. 481.

³⁶ Nejdet Sakaoglu, *Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1998, s. 81-82.

³⁷ Kafkas cephesinde Rusya ile mücadelenin başladığı sırada Caniklizâde Battal Hüseyin Paşa, Bâb-ı âlî'ye gönderdiği yazı ile halen Trabzon'da bulunan Kuğuzâde Süleyman Ağa'nın "yararlı ve işgüzar" olmasından dolayı Kars Sancağı'na tayin edilmesini teklif etmişti. Yüksel, *Kuğuoğulları*, Trabzon 2017, s. 49. Merkezi hükümet, "piyade askeri çıkarmaya kudreti olduğu halde, süvari askeri çıkarmağa ehliyeti olmadığı" gerekçesiyle kabul etmemiş ve Kuğuzâde Süleyman Paşa'nın Soğucak taraflarına tayininin uygun olduğu Battal Paşa'ya bildirilmiştir. Nitekim Süleyman Paşa'ya, 30 Ocak 1786 (29 Ra. 1200) tarihinde münasip mahallerden "300 nefer güzide ve bahadır asâkir ile Anapa'ya ispat-ı vücud" eylemesi şartıyla hüküm gönderilmiştir. *BOA*. C. AS. 280. 11624. (29 Ra. 1200 / 30 Ocak 1786).

mu'alla kapucubaşlarından Altıkulaçzâde Hüseyin Ağa'nın 200 mîrî nefer piyade askeri ile Soğucak'a memur edildiği bildiriliyordu. Bölgeden Anapa Kalesi'nin muhafazası için Soğucak'a 500 asker ile gelen diğer kişi de Giresun dizdarı Halidzâde Hüseyin Ağa'dır.³⁸ 14 Ağustos 1787' de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi üzerine

Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Anapa ve Soğucak bölgesine külliyetli asker irsaliyle ilgili süreç, Divan-ı Hümâyûn'dan aynı yıl içinde birer ay ara ile üç adet fermanın Trabzon'a yollanmasıyla başlanmıştı. İlk ferman (I. Tertip) 23 Kasım-1 Aralık 1787 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Trabzon kadısı, yeniçeri zabiti, serdarına hitaben ve Dergâh-ı âlî Yeniçeri Ocağı'nın 1. ve 25. bölük ile 64. ve 100. cemaatlerine kayıtlı on iki başbuğdan Anapa ve Soğucak kalelerinin güvenliğini sağlamaları için göndermeleri emredilmiştir. Bu hükümde belirtilen askerlerin toplamı 5.950'dir. İkinci asker talebiyle ilgili ferman (II. Tertip), 1-10 Aralık 1787 tarihinde Soğucak başbuğu Vezir Mustafa Paşa maiyetine katılmak üzere Şahinzâde Mehmed Bey'e gönderilmiştir.³⁹ Bu emre göre, Şahinzâde Mehmed Bey'den toplam 4.050 askerin malzemelerini kendi temin etmeleri koşuluyla münavebe usulü ile Of ile Hopa kazaları (Atina / Pazar, Hemsin, Viçe/ Fındıklı, Gara/ Arhavi, Rize) arasında kalan bölgeden sadece Soğucak Kalesi'ne asker sevki talep edilmiştir. 21 Aralık-9 Ocak 1788 tarihinde, Trabzon mütesellimine gönderilen ve Trabzon ile Batum arasındaki kazaların yirmi beş ağasının muhatap olduğu üçüncü fermana ise, (III. Tertip), bölgeden ağaların tahrir edecekleri neferlere zam ve ilave yapılarak, Ordu-yı Hümâyûn ve Soğucak'a irsal edilmek üzere 3.900 asker talep edilmiştir. Ayrıca Trabzon'da yirmi beş bölüğünden Kuğuzâde Süleyman'a dergâh-ı mu'allam yeniçerileri ağası Hafız Salih Ağa ile gönderilen mektupta, bin mîrî piyade neferini gemilere bindirip Varna iskelesine veya Sünne'ye çıkararak nevrûz-ı firuzda Ordu-yı Hümâyûn'a katılması için bir emir yollanmıştır.⁴⁰

³⁸ Kesbî Haşim Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 139. Ancak İstanbul, Halidzâde'nin birliğinin hem ulûfe hem de tayniyatlarının yetersizliği nedeniyle Anapa'nın şiddetli kışına dayanamayarak geri dönmek istedikleri haberini alması üzerine, Köse Mustafa Paşa'ya gönderilen hüküm de bu neferlerden birinin dahi Trabzon Eyaleti'ne avdet etmesine izin vermemesini istenmişti. Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme-i Asakir Defterleri (A. DVNS. ASK. MHM. d.) 3 s. 88 (Evâil- i Za. 1201 / 15-24 Ağustos 1787).

³⁹ BOA. DVNS. ASK. MHM. d. 3 s. 238 (Evâhir-i S. 1202 / 1-10 Aralık 1787)

⁴⁰ BOA. A. DVNS.ASK. MHM. d. 4 s.58-59 (Evâil-i Ra. 1203 / 30 Kasım-9 Aralık 1788). Kuğuzâde Süleyman'a Evâst-ı Za. 1201 (25 Ağustos-4 Eylül 1787) tarihinde gönderilen önceki hükümde kendisinden Trabzon ve havalisinden; Soğucak kalesi ve etrafının muhafazası için gereği gibi muharebe edebilecek askerler ve levendler arasından "güzide ve bahadır darba ve harbe kadir bin nefer mîrî piyade asker tahrir" ederek ilkbaharda Soğucak'da bulunmak üzere emir gönderilmişti. Süleyman Paşa'nın toplayacağı bu askerlerin ulûfe, bahşış, tayniyat ve gerekli levazım için Divân-ı Hümâyûn tarafından kendisine 41.459 kuruş ödenek ayrılmıştır. BOA. A. DVNS.ASK. MHM. d. 3. s. 117 (Za.

1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi sırasında cephelere asker sevkıyatı; Doğu Karadeniz Bölgesi sahili boyunca yayılmış olan asker toplama bölgelerinde bulunan mahalli ocak teşkilatının temsilcileri olan; Tonya, Büyük Liman, İskefe, Platana / Akçaabat, Maçka, Yomra, Sürmene, Of ve Rize’de ikamet eden otuz üç ve Laz Bölgesi’nde (Atina /Pazar, Hemşin, Gara / Arhavi, Viçe / Fındıklı, Hopa) ikâmet eden on iki olmak üzere; Yeniçeri Ocağı’nın 5., 25., 60., 64. ve 100. cemaatleri ile 1. ve 13. sekban bölüklerine müntesip ortalama kırk beş ağa tarafından münavebe usulüyle yapılmıştır. Bu bağlamda merkezi hükümet kazaların büyüklüğüne göre ağalardan 100 ile 500 arasında nefer talep etmiştir. Canik, Karahisar-î Şarki ve Giresun ise âyânlar ve mültezimler tarafından mirîlü / ücretli piyade neferlerinin toplandığı bölgelerdir.⁴¹

Tablo I: 1787-1788 yılları Arasında Anapa ve Soğucak Kalelerine Sevk Edilmesi Talep Edilen Asker Sayıları ile Başbuğlar’ın Listesi

Asker Alım Bölgesi	Bölük	Ağa	I. Tertip 1787 ⁴²	II. Tertip 1787 ⁴³	III. Tertip 1788 ⁴⁴
Ordu	64	Hacı Mustafa Ağa’nın oğlu Hasan			
	25	Kuğuzâde Süleyman	500		100

Evasıt 1201/ 25 Ağustos-4 Eylül 1787). BOA. C. AS. 1136. 50479. lef. 3 (9 M. 1202 / 21 Ekim 1787). Yüksel, *Kuğuoğulları*, s. 49.

⁴¹ “Trabzon eyaletinde kâin kaza ve kasabat ve sair mahall-i malum ve bâ-husus Lazıkası tabir bulunan mahallerden darb ve harp erbab-ı dileveran ile meşhum olduğu bedidar ve bahir olduğuna binaen dergâh-ı mu’allam yeniçerileri ocağına müntesib ve müntemi ve tedarik-i asakire kuvvet ve mikneti olanlardan otuz üç nefer ashab-ı kuvvetin her biri alâ-kader-i iktidarihim miktarları tasrihiyle neferat tertibi ve maiyetlerine istishab ve Giresun kazasından dahi başkaca bin nefer ihrac ve başbuğ ve sergerdeler tayiniyle nevrûz-ı firuzda ordu-yı hümâyûnuna mevcut bulunan başka başka ve Lazıkası tabir olunan mahallerden dahi on iki nefer ashâb gelende kezalik miktarları tasrih olunarak neferat tertibi evvel-i baharda Soğucak’a geçüp Soğucak canibi Seraskeri vezirim Battal Hüseyin Paşa maiyetine kıyam ve hidemat-ı din-i Devlet-i aliyeme ihtimam eylemeleri ancak başka başka Ocak tarafına verilen mekatib muciblerince memuriyetleri havi evamir-i aliyem ısdar ve ocak tarafından ısdar olunup bunların yerli yerinde memur oldukları mikdar-ı askeri vakt u zamanıyla tahrir...” BOA. Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.) 188 s. 10-12 (Evasıt-ı Ra 1203 / 10-19 Aralık 1788).

⁴² BOA. Ş. S. No: 1939 / 8634 vr. 54-b 55-a (Evâsıt-ı M. 1202 / 23 Ekim-1 Kasım 1787). Özcan Tatar, “1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Trabzon ve Çevresinin Yeri ve Önemi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001*, C: I, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz, Trabzon 2002, s. 221-222.

⁴³ BOA. A. DVNS.ASK. MHM. d. 3 s. 238 (Evâhir-i Safer 1202 / 2 Aralık-10 Aralık 1787).

⁴⁴ BOA. A. DVNS.ASK. MHM. d. 3 s. 285-286 (Evâhir-i Ra. 1202 / 31 Aralık-9 Ocak 1788). BOA. A. DVNS.ASK. MHM. d. 4. s. 58-59 (Evâil-i Ra. 1203 / 30 Kasım-9 Aralık 1788). Ferman’ın Trabzon Şeriye Sicili’ndeki sureti için bkz BOA. Ş. S. 1939/ 8634 vr. 55-b, 56-a (Evâhir-i Ra. 1202 / 30 Ocak-7 Şubat 1788). Bu belge Özcan Tatar tarafından yayınlanmıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 221-222.

Nefs-i Trabzon	100	Kalcızâde Ömer	300		200
	25	Abanozoğlu Piri Mehmed	300		100
Tonya	64	Hacısalihioğlu Ömer	200		150
Büyük Liman	25	Külünkoğlu Mehmed	300		150
Büyük Liman	64	Bahadıroğlu (Serdengeçti)	150		150
İskefe	1	Sakaoğlu	250		150
Platana	64	Hacı Musaoğlu Şişman	300		100
Maçka	25/64	Eyuboğulları (İki Karındaş)	300		200
Yomra	25	Küçük İbrahimioğlu Ahmed (Serdengeçti)	300		100
Sürmene	100	Ma'kuloğlu Hasan	150		150
Hemşin	64	Sıçan Hacı Hüseyin	400	150	100
Of	25	Garacoğlu		500	
		Canoğlu		250	150
	5	Sarılioğlu		300	
	25	Mennanoğlu			500
	64	Ayazoğlu Hacı Ali			120
	25	Sarihoğlu Ahmed			150
	64	Holoğlu Mehmed			150
	64	Hasan Ağaoğlu Salih			120
	5	Fettahoğlu Mehmed			200
	64	Debranoğlu İbrahim			120
	25	Keleş Hasan			200
	5	Kolaminoğlu Kurd Ağa			150
Rize	25	Tuzcuoğlu		400	100
	64	Mataracioğlu İbrahim			200
	25	Kakavan Turna Hasan			200
	25	Kanburoğlu Memiş Ağa			250
	25	Kıtmiroğlu Ömer			150
	25	Ekşioğlu		300	200
	25	Biroğlu	300	300	100
	64	Yanbegoğlu (Serdengeçti)	300	200	100
64	Meto Mehmed (Serdengeçti)	150	150	150	
Atina	64	Balta Hacı İsmail Ağa	250	150	150
Gara		Seydioğlu Mustafa	250	150	150
		Küçük Ali		200	
		Celanikoğlu		100	
		Cordanoğlu		100	
Hopa	64	Mamoy Mustafa		300	200
Gönye		Şahinzâde Mehmed Bey		500	
Toplam			4.700	4.050	5.660
Genel Toplam					14.410

1788 ortalarında Rus ordusunun Kuban üzerinden Anapa'ya saldıracığı haberinin alınması üzerine, Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa, Anadolu'nun sol koluna sürücü olarak tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'ya gönderdiği emirde Anapa'ya gitmesini emretmiştir. Ancak Battal Hüseyin Paşa çeşitli bahaneler ileri sürerek asker vermektan imtina etmesi ve Anapa'ya hareket etmemesi üzerine kendisine yeniden bir emir gönderilmiştir.⁴⁵ Şubat 1789 tarihinde Battal Hüseyin Paşa'nın Sohum'a ulaştığı ay içinde merkezi hükümet, Trabzon mütesellimine 5 Şubat 1789 tarihinde Özi, Kili, Akkerman ve Soğucak'a Trabzon ve doğusundaki kazalardan Yeniçeri Ocağı'na mensup her bir ağanın toplayacakları yeniçeri dilaverlerinin sayısını bildiren bir emir göndermiştir.⁴⁶ Battal Hüseyin Paşa'nın firarından sonra Kabartay kabileleri adına Kutayisli Mehmed Bey, gerekli malzeme, mühimmat, levazımat ve asker yardımı için İstanbul'a bir mahzar göndermiştir.⁴⁷ Bunu üzerine merkezi hükümet tarafından Erzurum ve Trabzon Valiliği'nin yanı sıra Anapa Seraskeri olarak tayin edilen Sarı Abdullah Paşa'ya hem gerekli yardımın yapılması hem de Ruslara karşı hazırlanan savaş planı hakkında talimatlar içeren bir ferman gönderilmiştir.⁴⁸ Buna emre göre Sarı Abdullah Paşa'nın Anapa'dan hareket etmesi mümkün olmaz ise Ruslara taarruz etmek için Anadolu'dan ve kabilelerden toplanacak askerler üç kola ayrılacaktı. Birinci kol Kuğuzâde Süleyman Bey'in yanında götürüleceği gerekli mühimmat, top, levazımat ve birkaç bin askerden oluşacaktı. İkinci kol Sarı Abdullah Paşa'nın kethüdası tarafından; üçüncü kol ise Kutayisli Mehmed Bey liderliğinde Kabartay halkından toplanan askerlerden oluşacaktı. Ayrıca Sarı Abdullah Paşa'dan Besni kabilelerinin talep ettiği yeni bir kale ve tabyaların inşası için gerekli malzeme, top ile kalenin muhafazası için birkaç yüz askerin Sohum ve Acara taraflarından tedarik edilmesi istenmişti.⁴⁹

Diğer yandan, Gümüşhane Emîni Üçüncüzâde Süleyman, Hacı Salihoğlu Ömer Ağa; Of ve Rize'de beşinci, yirmi beşinci ve altmış dördüncü ortalara mensup ağalar; Gönye mutasarrıfı Şahinzâde Mustafa ve kardeşi Mehmed Bey

⁴⁵ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C: IV, (1858), s. 488.

⁴⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 188 s. 28-29 (9 Ca. 1203/ 5 Şubat 1789). Trabzon iskelesine memur reisler kethüdası Hacı Mustafa tarafından İstanbul'a gönderilen kâime mefhumunda, Canik, Trabzon, Keşap ve Giresun taraflarından tertip edilen askerlerin Anapa canibine mürûr ettikleri, Of, Erzurum ve Gümüşhane ve bazı mahallerin askerlerinin Trabzon'a gelmek üzere olmasından dolayı İstanbul'da bulunan Trabzon ve Canik gemilerinin bir an önce Trabzon'a gönderilmeleri talep etmiştir. BAO. Hât-ı Hümayun (HAT.) 1385.54882 Lef.1 (29 Z. 1203 / 20 Eylül 1789) Fakat Samsun ve Ünye iskelelerinde yeteri kadar gemi bulunmadığı için bekleyen Canik ve Karahisar-i Şarkî askerlerinin Anapa'ya ulaştırılmaları için Ereğli'den Giresun'a kadar olan iskelelerden gemilerin Canik muhassılı Hayreddin Bey tarafına gönderilmesi için emir gönderilmiştir. BOA. C. AS. 241. 10165 (25 Ş. 1205 / 10 Mayıs 1790).

⁴⁷ Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi*, s. 177-178.

⁴⁸ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C: IV, (1858) s. 501-502.

⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 196 s.72 (Evâhir-i Ş. 1205 / 21 Haziran-1 Temmuz 1791).

ile Canik muhassılı Hayreddin Bey'e de Serasker Abdullah Paşa'nın maiyetine katılmak üzere askerlerin toplanması için emir gönderildi.⁵⁰ Bu sıralarda Sarı Abdullah Paşa ise çeşitli bahanelerle Trabzon'da oyalanmaktaydı.⁵¹ 3-12 Haziran 1791 tarihinde Abdullah Paşa'ya gönderilen hükümde Anapa'ya ulaştığı haberinin hâlâ gelmediği bildirilerek en kısa zamanda bölgeden toplanan askerler ile hareket etmesi istenmiştir.⁵²

Tablo II: 1789-1791 yılları Arasında Anapa ve Soğucak Kaleleri' ne Talep Edilen Asker Sayıları ile Başbuğlar'ın Listesi⁵³

Askere Alım Bölgesi	Bölük	Ağa	I. Tertip 1789	II. Tertip 1791
Kastamonu				300
Karahisar-i Şarkî Sancağı		Canik Muhassılı Hayreddin Bey	3.000	200
Canik Sancağı		Canik Muhassılı Hayreddin Bey	5.000	500
Sivas				500
Amasya Sancağı		Cebbarzâde	1.500	
Kaza-i Erba'a ve Niksar				500
İskefser, Beysadı, Habsamana, Taşabad ve Ayrın				500
Giresun		Trabzon Mütesselimi Abdurrahman Ağa	200	8 Bayrak
Tirebolu		Trabzon Mütesselimi Abdurrahman Ağa	500	
Gümüşhane		Üçüncüzâde Süleyman		200
		Üçüncüzâde Ahmed		90
	64	Hacı Salihoglu Ömer Ağa	500	200
	64	Akcaabat Serdarı Hacı	250	

⁵⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 196 s. 83-84 (Evâsıt-ı Za. 1205 / 12-21 Temmuz 1791). Sarı Abdullah Paşa'ya Ağustos 1791 tarihinde gönderilen bir hükümde Anapa'dan tekrar külliyetli miktarda asker talep edildiği bu nedenle Rize'deki sekiz ağanın bayrakları küşad ve mükemmel neferleriyle birlikte Trabzon iskelesindeki gemilere bindirilerek Anapa muhafızı maiyetine ulaştırılması talep edilmiştir. Bkz. BOA. HAT. 1394. 55819 (29 Z. 1205 / 29 Ağustos 1791).

⁵¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 196 s. 41-42 (Evâil-i Ş. 1205 / 3-12 Haziran 1791).

⁵² Kuğuzâde Süleyman Paşa'ya gönderilen hüküm için bkz. BOA. A.DVNS. SASK.MHM. d. 4 s.103 (Evâil-i Ca. 1204 / 28 Ocak-6 Şubat 1789).

⁵³ Trabzon valisine gönderilen asker irsaliyle ilgili hükümler için bkz. BOA. A. DVNS.ASK.MHM. d. 6 s. 240-243 (Evâhir-i Ca. 1204 / 6-14 Şubat 1789 BOA. C.AS. 495.19411 (Evâsıt-ı B. 1204 / 27 Mart-5 Nisan 1790). BOA. A. DVNS.MHM. d. 192 s. 121 (Evâsıt-ı Ş. 1204 / 26 Nisan-5 Mayıs 1790).

Platana / Akçaabat		Hasan Ağa		
	64	Bahadroğlu	300	
	64	Serdarzâde Mehmed Ağa	250	
	64	Külünkoğlu Mehmed Ağa	200	130
Trabzon	100	Ma'kuloğlu Hasan Ağa	300	
	100	Kuğuzâde Hüseyin Ağa	500	
	100	Kalcızâde Ömer Ağa / Memiş Ağa	300	135
	25	Şatiroğlu Osman Ağa	200	150
	25	Çubukçuoğlu	150	
	25	Maçkalı Eyuboğlu	300	160
		Yomralı Hasan Ağa		80
Sürmene	25	Küçük Salihioğlu Mehmed Ağa	250	
	25	Abanozoğlu Piri Mehmed Ağa	250	80
	25	Sakaoğlu Ali Ağa	300	120
	25	Bünyadoğlu Mehmed Ağa	100	
	25	Gümrükçüoğlu Genç Ağa	150	80
	25	Küçük İbrahimioğlu Ahmed Ağa	150	90
	25	Hasan Çelebioğlu Muhammed Ağa	100	
	25	Bazıoğlu Mehmed Ağa	100	
	25	Çavuşlu Ağaları'ndan Küçük Ali Ağa ve Mü'min Ali Ağa ve İsmail Ağazâde Mehmed Ağa	300	
	13	Çavuşlu'da on üç sümenlerinden (Sekbanları'ndan) Emin Ağa'nın oğlu ve sair yoldaşları	100	
Of	25	Şanoğlu	500	
	5	Sarılioğlu Hüseyin Ağa	500	
	25	Garacoğlu el-Hâcc Salih ve Timur Ağa	200	
	25	Bilal Efendi mar'ifetiyle yirmi beş ağalarından	400	
	64	Kalaoğlu	200	
	25	Tuzcuoğlu Memiş Ağa	500	130
		Cebecibaşı Veli Ağa		1 Bayrak
	64	Mataracı İbrahim Ağa	150	
	25	Ekşioğlu	300	

Rize	25	Boyaroğlu	300	
	25	Hacı Fazlıoğlu	100	
	25	Koncu ve Anuzlu Hasan Ağa	150	
Hemşin	64	Sıçan Hacı Hüseyin Ağa	500	
	25	Cimilli el- Hâcc Osmanoğlu (Mustafa)	100	
	64	Yanbegoğlu Osman Ağa	100	
				250
Laz Bölgesi	64	Talataroğlu Osman Ağa	100	
	64	Batsaoğlu Mustafa Ağa	100	
	64	Balta İsmail Ağa'nın oğlu	150	
	64	Seyyidoğlu	200	
	25	Gönye Mütesellimi demekle mar'uf olup el-yevm Anapa' dadır. Hacı Şahinoğlu Mehmed Bey	500	
	64	Cordanoğlu Abdurrahman Ağa	150	
	64	Mamoy Mustafa Ağa	300	
	64	Kör Hasan Ağa oğlu Ahmed	100	
	64	Hacı Ali Ağa'nın yeğeni Küçük Ali Ağa	100	
Toplam			21.850	2.300

Sarı Abdullah Paşa cepheye gitmeyi ağırdan alması sonucu Anapa Kalesi'nin, Ruslar'ın eline geçmesinin ardından Sohum Kalesi merkez olarak seçilmişti.⁵⁴ Bölgenin tahkimatı için Sohum Kalesi'ne muhafız olarak birkaç bin askerle Şahinzâde Mehmed Bey tayin edilirken; bölgede bulunan Osmanlı kuvvetlerinin başına da 15 Ağustos 1791 tarihinde bin beş yüz askerle Kuğuzâde Süleyman Paşa başbuğ olarak atanmıştır.⁵⁵ Ancak, görev yerine gitmemesi üzerine Kuğuzâde Süleyman Paşa'nın yerine Mustafa Paşa tayin edilmiştir.⁵⁶ Bu arada Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sekiz aylık bir mütarekenin imzalanmasının ardından Ağustos 1791 tarihinde barış antlaşması görüşmeleri başlamıştır. Nihayetinde 1792 yılında yapılan Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakı kabul edilmiştir. Kuban nehri sınır kabul edilirken Ruslar Kuzey Kafkasya'da işgal ettikleri kaleleri iade etmiştir. Ayrıca Kuban nehrinin sol yakasında kalan kabileler Rusya sınırına tecavüzde bulunmayacak,

⁵⁴ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C: IV., (1858) s. 502. Yüksel, *Kuğuoğulları*, s. 60-61.

⁵⁵ Yüksel, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁶ Fedakâr, *a.g.e.*, 180.

Rus hududu geçilecek olursa verilen zararın Rus elçisinin müracaatından sonra bir ay içerisinde tazmin edilmesi antlaşma hükümleri arasında yer almıştır.⁵⁷

Sonuç

XIV. yüzyılın sonlarından XVI. yüzyılın sonuna kadar, Yeniçeriler ve tımar sahibi sipahiler, Osmanlı ordusunun başlıca bölümlerini teşkil etmişlerdir. XVII. yüzyılda ise batı serhatlerinde Osmanlı ordusunun karşısına çıkan Avusturya ordusunda ateşli silah kullanan piyade askerinin sayısı süvarilerin sayısını geçmeye başlamıştı. Osmanlılar, Avusturya taktiklerine karşılık vermek için Yeniçerilerin sayılarını artırdılar ve tek bir sefer için ateşli silah kullanmasını bilen sıradan erkekleri askere aldılar. Fakat bu kadar çok insana maaş ödeyebilmek için hazinenin gelirlerini artırmak gerekiyordu. Bunu da bazı tımarları mukâtaaya çevirmek suretiyle gerçekleştirildi. Bunun sonucu olarak da âyânlar mukâtaaların mültezimliğini devr almak yoluyla eyaletlerde pek çok askerî ve idarî mevkii ele geçirmiştir. Âyânlar bu görevleri ya bu mevkileri satın alarak ya da uzun süren savaşlarda orduya asker temin etmek veya malzeme yetiştirmek gibi konularda görevler üstlenerek başarmışlardır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon'un doğusundaki Of kazasının derebeyleri/âyânları ise daha farklı bir özellik gösteriyor. Benzerlerinden farklı olarak bunlar köylülerin işlediği geniş arazilere sahip değillerdi. Bu nedenle Yeniçerilik iddiasında bulunan bu kişiler iş birliği yaparak rakiplerine ve devlet görevlilerine karşı, çok sayıda adamı peşlerinden sürükleyerek pazar yerlerini zorla ele geçirerek kendilerine nüfûz alanları sağlamışlardır. Trabzon ve çevresindeki derebeylerin/âyânların ortaya çıkışında ise başka etkenlerin de olduğu ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda bölgenin askeri olarak hareketlenmesiyle birlikte Trabzon bölgesinde pek çok önde gelen Çepni aile mensupları Yeniçeri yazılmış ve Serdergeçti olarak kaydedilmişlerdir. Seferlere topladıkları neferler sayesinde kazandıkları bu askerî unvanlara dayanarak giderek güçlenmişler ve ittifaklar kurarak vakıf arazilerinin veya maden bölgelerinin mültezimliğini ele geçirmişlerdir. Yerel halk derebeyler/âyânlar aracılığıyla askere alındıkça, bu güç sahipleri zaman içinde kendi hanedanlarını yaratarak taşrada merkezi otoritenin varlığını tehdit edecek hale gelmişlerdir. Sonuç olarak III. Selim, 1788-1792 Osmanlı-Rus savaşının ardından merkezi otorite açısından büyük bir tehlike arz eden âyânları denetim altına almak için Nizâm-ı Cedid olarak adlandırılan modern silahlara sahip, disiplinli yeni bir ordunun kurulması için idarî, malî ve askeri ıslahatları başlatmak için harekete geçmiştir.

⁵⁷ Gökçe, *a.g.e.*, s. 36-37.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-1 Asafi Divan-1 Hümayûn Sicilleri Mühimme Defterleri

Bâb-1 Asafi Divan-1 Hümayûn Sicilleri Mühimme-i Asakir Defterleri

Bâb-1 Asafi Divanı Hümayûn Sicilleri Mühimme-i Mektume Defterleri

Cevdet Askeri

Hâtt-1 Hümayûn

Şeriye Sicilleri

Trabzon Ahkam Defteri

2. Kitap ve Makaleler

AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Trabzon 2012.

AHMED Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C: IV. (1858), ss. 481, 488, 501-502.

AHMED Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C: VIII. (1858), ss. 365-366

AKDAĞ, Mustafa, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *D.T.C.F Dergisi*, 5, 1947, ss. 291-309.

AKSAN, Virginia H., “Savaş ve Barış”, *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, C: 3, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, ss. 109-152.

AKYILDIZ, Ali, “Sened-i İttifak’ın Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S: 2, ss. 209-222.

AYGÜN, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyıl'da Trabzon'da Ticaret*, Serander Yay., İstanbul 2005.

BARKEY, Karen, *Eşkiyalar Ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altop, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2011.

BAY, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Trabzon Eyaletinde Tımar ve Zeametlerin Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları*, S: 18, Yaz 2008, ss. 39-55.

BEŞİRLİ, Mehmet, “XIX. Yüzyılların Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001*, C: 1, ss.327-343.

BİLGİN, Mehmet, “Of'da Derebeylik Düzeni ve Bu Düzenin Tarihsel Temelleri”, *Karadeniz Dünyası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Sarializâdeler (Sarallar)*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

BOSTAN, Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

BUDAK, Mustafa, “Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, C: I, Ankara 1999, ss. 594-612.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yay., İstanbul 1965.

ÇATALTEPE, Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, Göçebe Yay., 1997.

ÇOLAK, Ali, *1868 No’lu Şerhiye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ SBE, Aralık 1997.

FEDAKÂR, Cengiz, *Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. I. Baskı, İstanbul 2014.

GÖKÇE, Cemal, “1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya’da Cereyan Eden Siyasi Olaylar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S: 26, Mart 1972, ss. 1-66.

GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları No: 1, İstanbul 1979.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Trabzon’da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, 2. Baskı, Serander Yay., Trabzon 2014.

İNALCIK, Halil, “Timar”, *TDV. İA.*, C: 41, 2012, ss. 169-171.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: 1, Ed. Halil İncalcık-Donald Quataer, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

İNAN, Kenan, “Trabzon’da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S: 23, 2003, ss.23-60.

KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK. Yay., Ankara 2003.

KESBÎ Haşim Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

KÖSE, Osman, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001*, C: 1, ss. 289-311.

MEEKER, Michael E. *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus, Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, I. Baskı, 2007.

ÖZCAN, Tahsin “Pazar”, *TDV. İA.* C: 34, 2007, ss. 206-208.

ÖZKAYA, Yücel, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Ve Sırasında Kafkaslar’ın ve Kafkas Halkının Durumu”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I XIX Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye Ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001 –*

İstanbul), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basım Evi, 2003, ss. 87-89.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Genel Durumu”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 1986)*, Samsun 1988, ss.133-145.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Ayanlık İddi’aları”, *A.Ü.D.TC. Fakültesi Dergisi*, C: XXIV, S: 34, Temmuz-Aralık 1966, ss. 195-231.

ÖZTÜRK, Temel, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, 1. Baskı, Serander Yay., Trabzon 2011.

SAKAOĞLU, Necdet, *Anadolu’da Derebeyi Ocaklarından: KÖSE PAŞA HANEDANI*, II. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, I /Güz, Trabzon 2006, ss. 89-105.

ŞAKİR Şevket, *Trabzon Tarihi*, Yay. Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2001.

TATAR, Özcan, “1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Trabzon ve Çevresinin Yeri ve Önemi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001*, C: I, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan- Hikmet Öksüz, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, ss. 201-235.

ULUÇAY, M. Çağatay, *XVIII-XIX. Yüzyılda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basım Evi, İstanbul 1955.

UMUR, Hasan, *Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar*, İstanbul 1951.

UMUR, Hasan, *Of Tarihine Ek*, İstanbul 1956.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Âyân”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C: 2, İstanbul 1979, ss.40-42.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Çapan Oğulları”, *Belleten*, C: XXXVIII, S: 150, Ankara 1974, ss.215-261.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C: I, TTK. 3. Baskı, Ankara 1988.

YEŞİL, Fatih, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., I. Baskı, İstanbul 2016.

YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok (Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum 1826-1839)*, Kitapevi Yay., 1. Baskı, İstanbul 2009.

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desentralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152, 1974, ss. 657-708.

YÜKSEL, Ayhan, *Kuğuoğulları Eski Bir Osmanlı Âyan Ailesi*, Serander Yayınları, I. Baskı, Trabzon 2017.